

Dorota Kałuża

Zakład Demografii i Gerontologii Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego

Nowożeńcy po 60. roku życia w Polsce

Nuptiality aged 60 and older in Poland

Abstract

Background. The number of marriages contracted at age 60 and older is not high. An aim of this paper is to present the scale of the phenomenon, which they are seniors marriage in Poland, as well as the characteristics of this group with view of the basic demographic characteristics.

Material and methods. The data source is published by the Central Statistical Office concluded annual information on marriages. On the basis of calculations were made using the basic structure and flow metrics and odds ratio.

Results. The number of migration of marriages contracted at age 60 and old account for approximately 3% of all marriages in Poland. The time-tendency to marry among the elderly is the same as at younger age. The presented study indicated strong homogamy among old marriage contractors in term of their civil status.

Conclusions. Prolonging the average life expectancy and increase the participation of seniors in all people in country will not remain in the future without affecting the share of this subpopulation in the "marriage market". Perhaps some will increase the share of seniors among all the newlyweds. This will depend both on the economic factors which place the socio-cultural.

Gerontol. Pol. 2010; 18, 3: 148–154

key words: demography, elderly, marriage

Wstęp

Badania nad tworzeniem małżeństw skupiają się głównie na grupie osób młodych. Związane jest to z faktem, że związki osób przed 30. rokiem życia stanowią większość wszystkich małżeństw i mają decydujący wpływ na odnotowywaną liczbę urodzeń. Niewiele miejsca w analizach małżeńskości poświęca się seniorom (osobom po 60. rż.), z uwagi na stosunkowo niewielki udział tej subpopulacji wśród nowożeńców. Jednak charakterystyczny dla wszystkich nowoczesnych społeczeństw postępujący proces starzenia się ludności wzmaga zainteresowanie również małżeństwami osób w starszym wieku.

Seniorzy to zbiorowość wyraźnie różniąca się od osób młodych na „rynku małżeńskim” i jednocześnie bardzo zróżnicowana ze względu na podstawową cha-

rakterystykę demograficzną (płeć, stan cywilny i miejsce zamieszkania). Wśród starszej ludności zdecydowanie częściej spotyka się małżeństwa, w których dla jednego bądź obojga nowożeńców jest to powtórny związek. Najczęściej związki te tworzą osoby owdowiałe.

Decyzja o zawarciu związku małżeńskiego kształtuje się pod wpływem wzorców społecznych, osobistych doświadczeń i indywidualnych potrzeb jednostki. Należy jednak pamiętać, że w rzeczywistości na postanowienie o zawarciu związku małżeńskiego rzutuje kilka motywów równocześnie. Na różnych etapach życia podstawowa przesłanka podjęcia decyzji o ślubie jest przy tym inna. Młodzi ludzie za główny czynnik warunkujący pomyślność związku uważają miłość, pomniejszając znaczenie innych czynników, a przy wyborze małżonka częściej większą wagę przywiązują do sposobu bycia partnera (tj. jego stylu życia, najłatwiej mierzonego dzięki takim cechom, jak poziom wykształcenia, czy kwalifikacje zawodowe) niż do kryterium majątkowego przyszłego współmałżonka. Seniorzy, którzy — jak już wspomniano wcze-

Adres do korespondencji:
dr Dorota Kałuża
Zakład Demografii i Gerontologii Społecznej
Uniwersytetu Łódzkiego
ul. Rewolucji 1905 r. 41, 90–214 Łódź
tel.: (42) 635 48 31
e-mail: dkaluza@uni.lodz.pl

śniej — najczęściej mają już doświadczenie małżeńskie, w kolejnym związku szukają coraz częściej pomocy w codziennych czynnościach i świadomości wsparcia w przypadku choroby. Jednocześnie z upływem lat prawdopodobieństwo zawarcia związku małżeńskiego silniej niż na wcześniejszych etapach życia uzależnione jest od takich czynników, jak stan zdrowia, jakość relacji rodzinnych i społecznych oraz względy materialne. Przykładowo, jeśli mowa o stanie zdrowia, wyraźnie powiązana z wiekiem niepełnosprawność zmniejsza szansę znalezienia współmałżonka. Z kolei gdy mowa o relacjach rodzinnych, należy pamiętać, że zgon dotychczasowego partnera lub rozwód powodują często nie tylko pustkę po utracie towarzysza życia, ale również ograniczenie intensywności kontaktów z rodziną i najbliższym otoczeniem [1]. Dla części osób starszych metodą rozwiązania problemów związanych z samotnością i osamotnieniem jest znalezienie kolejnego współmałżonka. Przywiązanie do tradycji opartej na religii i wpływ otoczenia warunkują mniejszą — w porównaniu z młodszymi ludźmi — gotowość do życia w konkubinacie.

Oprócz czynnika emocjonalnego na skłonność do zawarcia małżeństwa wpływ mają również czynniki instrumentalne. Odnotowany po utracie partnera wzrost obciążeń finansowych wynikających z koniecznością pokrywania w pojedynkę kosztów eksploatacji mieszkania i codziennego życia stanowić może w wielu przypadkach bodziec do zawarcia kolejnego związku małżeńskiego.

Celem niniejszego opracowania jest zapoznanie się ze skalą małżeństw wśród seniorów w Polsce w trakcie ostatnich kilkunastu lat, jak również charakterystyka tej grupy nowożeńców ze względu na podstawowe cechy demograficzne.

Materiał i metody

Przez małżeństwo nowożeńców po 60. roku życia rozumieć będziemy nowo zawarty związek, w którym przynajmniej jedno z nupturientów jest wieku 60 lub więcej lat. Analizę przeprowadzono na podstawie danych o związkach małżeńskich zamieszczonych w „Rocznikach Demograficznych” Głównego Urzędu Statystycznego (GUS).

W charakterystyce starszych nowożeńców wykorzystano podstawowe wskaźniki statystyczne pomocne w opisie przebiegu omawianego zjawiska. Opisując proces wstępowania w związek małżeński w zależności od płci, czy miejsca zamieszkania, oprócz podstawowych wskaźników struktury, posłużono się metodą ilorazu szans (*odds ratio*). Metoda ta polega na

porównywaniu udziału wybranej grupy osób wybraną z części subpopulacji ze względu na określoną cechę, a następnie zestawieniem otrzymanej relacji z taką samą dla grupy, która stanowi punkt odniesienia.

Wyniki

Udział seniorów w „rynku małżeńskim” w porównaniu z osobami młodszymi jest niewielki. W 2006 roku wyniósł on 2,7% ogółu małżeństw. Wśród osób po 60. roku życia liczba zawieranych związków w 2006 roku była wyższa o niespełna 3% w porównaniu z rokiem wcześniejszym, a stopa zawieranych małżeństw w ostatnim z analizowanych lat wynosiła 1,6 dla mężczyzn i 0,5 dla kobiet (w przeliczeniu na 1000 osób danej płci).

W porównaniu z 1970 rokiem liczba seniorów-nowożeńców w 2006 roku była niższa o 31% — przy czym obniżyła się bardziej w przypadku mężczyzn niż kobiet, co zaowocowało zmniejszeniem się różnic w liczbie nowożeńców obu płci. Jak można zauważyć (tab. 1), w całym analizowanym okresie na małżeństwo w „jesieni życia” częściej decydowali się mężczyźni niż kobiety. Wśród nowożeńców po 60. roku życia mężczyźni stanowią blisko 70%. Wartość ta była bardzo stabilna w całym analizowanym okresie. Tymczasem wśród osób w wieku 25–29 lat ich udział wynosi około 55%. Na 1000 mężczyzn po sześćdziesiątce na małżeństwo w 2006 roku decydowało się 1,6 seniorów, a w przypadku starszych kobiet wartość odpowiedniego współczynnika wynosiła 0,5. W rezultacie iloraz szans — określający stosunek prawdopodobieństwa, że starszy mężczyzna zdecyduje się na małżeństwo i prawdopodobieństwo takiego samego zdarzenia dla starszej kobiety — wyniósł 3,2. Otrzymane wartości wskaźnika wskazują, że generalnie starsi mężczyźni stanu wolnego 3,2 razy częściej zawierają małżeństwo niż kobiety po 60. roku życia.

Również i poziom homogamii (typ małżeństw, w których mamy do czynienia z brakiem różnic pomiędzy kluczowymi charakterystykami partnerów, takimi jak wiek, status społeczny) ze względu na wiek w doborze współmałżonka, w przypadku starszych mężczyzn jest znacznie niższy niż w przypadku kobiet. W 2006 roku 48,2% mężczyzn po 60. roku życia zawierających małżeństwo wybierało współmałżonkę z tej samej kategorii wiekowej, 38,7% z nich z grupy w wieku 50–59 lat, a 10,3% partnerkę znalazło w grupie w wieku 40–49 lat. W tym samym roku zdecydowana większość pań po 60. roku życia (88,6%) na partnera życiowego wybierała mężczy-

Tabela 1. Nowożeńcy po 60. roku życia w latach 1970–2006 według płci
Table 1. Bridegrooms and brides aged 60 and older in 1970–2006

Rok	Liczba nowożeńców		Mężczyźni (%)
	Mężczyźni	Kobiety	
1970	6171	2615	70,2
1975	6375	3304	65,9
1980	4832	2675	64,4
1985	4754	2294	67,5
1990	4327	2222	66,1
1995	4922	2393	67,3
2000	4862	2393	67,0
2001	4553	2202	67,4
2002	4387	2410	64,5
2003	4439	2075	68,1
2004	4125	1940	68,0
2005	3983	1926	67,4
2006	4138	1936	68,1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z „Roczników Demograficznych” z lat 1971–2007

Tabela 2. Liczba nowożeńców płci męskiej w przeliczeniu na 100 kobiet zawierających związek małżeński w 2006 roku według wieku

Table 2. Bridegrooms per 100 brides by age in 2006

Wiek (lata)	Odsetek mężczyzn na 100 kobiet
Ogółem nowożeńców	100,0
45–49	124,2
50–54	113,6
55–59	133,1
≥ 60, w tym:	187,1
60–64	139,7
65–69	156,6
70–74	213,3
75–79	445,7
80–84	612,2
≥ 85	654,5

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych z „Rocznika Demograficznego” 2007 roku

znę z tej samej grupy wiekowej, a jedynie niespełna 10% z nich decydowało się na zawarcie małżeństwa z mężczyzną będącym w wieku 50–59 lat. Małżeństwa ze znacznie młodszym partnerem były bardzo rzadkie (ogółem 2%).

Przyglądając się bardziej szczegółowo strukturze wieku seniorów-nowożeńców, można stwierdzić, że w miarę przesuwania się do coraz starszych grup wiekowych, różnice między kobietami i mężczyznami w skłonności do zawierania małżeństwa są coraz bardziej widoczne (tab. 2). Na 100 kobiet w wieku 60 lat zawierających małżeństwo w 2006 roku przypa-

dało 187 mężczyzn w tej grupie wieku, natomiast w grupie osób po 70. roku życia — już 312.

Dla porównania widać, że wśród osób na przedpolu starości wartości tego wskaźnika są wyraźnie niższe, jednak przechodząc do coraz to starszych, pięcioletnich grup wieku, wartości omawianej miary rosną. Systematyczny wzrost wraz z wiekiem przewagi wśród nowożeńców mężczyzn nad kobietami zaburzają osoby w wieku 50–54 lat. Najprawdopodobniej jest to związane ze wspomnianą wcześniej wyraźną koncentracją partnerek życiowych mężczyzn po 60. roku życia wśród kobiet w wieku 50–59 lat,

co zawyża liczbę panien młodych i wpływa na nieregularność zmiany relacji liczby nupturientów obu płci. Kolejną kwestią, silnie związana z wiekiem nowożeńców, jest rozkład seniorów-nupturientów według stanu cywilnego. Ogółem w Polsce ponad 90% wszystkich nowożeńców po 60. roku życia to osoby, które już wcześniej były w związku małżeńskim. Dominują osoby owdowiałe. Na drugim miejscu znajdują się osoby, których poprzednie małżeństwo zakończyło się rozwodem. Przypadki, gdy mężczyzna i kobieta po 60. roku życia nie mają jeszcze doświadczeń małżeńskich, stanowią niewielki odsetek w tej subpopulacji (tab. 3).

Przyglądając się małżeństwom seniorów w dłuższym horyzoncie czasowym (lata 1970–2006), warto zwrócić uwagę na fakt, że udział osób rozwiedzionych wśród nowożeńców znacznie wzrósł. W 2006 roku odsetek wdów i wdowców w porównaniu z 1970 rokiem był niższy odpowiednio o 12,8 p.p. i 21,3 p.p. W tym samym okresie udział osób rozwiedzionych wzrósł o 22,9 p.p. dla kobiet i 23,5 p.p. dla mężczyzn.

Następnym zagadnieniem jest poziom homogeniczności związków małżeńskich seniorów z punktu widzenia stanu cywilnego. Wyniki polskich badań [3–6] wskazywały bowiem na występowanie nadreprezentacji związków homogenicznych. W przypadku osób starszych, które doświadczyły już małżeństwa, mamy do czynienia z bardzo wysoką skłonnością — szczególnie wdów i wdowców — do wyboru partnera o tym samym stanie cywilnym (tab. 4).

Inaczej wygląda problem homogeniczności związku ze względu na stan cywilny wśród seniorów, którzy nigdy wcześniej nie doświadczyli małżeństwa. Panie po sześćdziesiątce częściej tworzą małżeństwa z wdowcami niż kawalerami i rozwodnikami, natomiast starzy kawalerowie znacznie częściej szukają partnerek, które nigdy jeszcze nie stanęły na ślubnym kobiercu. Z upływem lat widocznie podwyższa się poziom homogeniczności z punktu widzenia stanu cywilnego wśród nowożeńców, którzy swój poprzedni związek zakończyli rozwodem. W przypadku wdów i wdowców oraz panien i kawalerów — porównując lata 1975 i 2006 — skłonność seniorów do doboru partnera o tym samym stanie cywilnym z upływem lat znacznie się zmniejszyła.

Dyskusja

Prezentowana w niniejszej pracy analiza małżeństw osób starszych jest ograniczona zawartością publikowanych przez GUS danych. Jednak na podstawie dostępnych informacji można zauważyć zróżnicowanie tej zbiorowości nowożeńców. Generalnie natę-

Tabela 3. Nowożeńcy po 60. roku życia według stanu cywilnego w latach 1970–2006 (jako % wszystkich nowożeńców w tej grupie wieku)
Table 3. Bridegrooms and brides aged 60 and older by previous marital status in 1970–2006 (as % of all bridegrooms and brides of the age group)

Lata	Mężczyźni				Kobiety			
	Kawaler	Wdowiec	Rozwiedziony	Ogółem	Panna	Wdowa	Rozwiedziona	Ogółem
1970	8,1	74,7	17,2	100,0	16,4	74,3	9,3	100,0
1975	6,5	73,4	20,1	100,0	14,0	74,5	11,5	100,0
1980	6,3	71,6	22,1	100,0	12,9	73,7	13,4	100,0
1985	6,2	69,8	24,0	100,0	12,1	73,4	14,5	100,0
1990	5,4	64,2	30,4	100,0	12,0	68,7	19,3	100,0
1995	4,1	62,3	33,6	100,0	7,9	64,2	27,9	100,0
2000	5,8	58,9	35,4	100,0	7,9	64,9	27,2	100,0
2001	5,3	59,0	35,7	100,0	6,5	64,5	29,0	100,0
2002	5,3	57,7	37,0	100,0	5,4	68,0	26,6	100,0
2003	7,6	55,3	37,1	100,0	6,6	63,3	30,1	100,0
2004	6,3	56,3	37,4	100,0	6,5	62,1	31,4	100,0
2005	5,4	55,4	39,1	100,0	6,1	62,4	31,5	100,0
2006	5,9	53,4	40,7	100,0	6,3	61,5	32,2	100,0

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych z „Roczników Demograficznych” z wybranych lat 1971–2007

Tabela 4. Częstość zawierania małżeństw przez osoby w wieku 60 i więcej lat według poprzedniego stanu cywilnego własnego i partnera w latach 1975, 1985, 1995 i 2006 (w %)**Table 4.** Marriage contracted by those aged 60 and older by sex and previous marital status of bridegrooms and brides — 1975, 1985, 1995, 2006 (%)

Osoby w wieku 60 lat i więcej	Kawaler/ /panna	Wdowiec/ /wdowa	Rozwiedziony/ /rozwiedziona
1975 rok			
Mężczyźni			
Kawaler	54,6	34,6	10,8
Wdowiec	19,0	68,4	12,6
Rozwiedziony	27,0	41,0	32,0
Kobiety			
Panna	28,2	55,6	16,2
Wdowa	5,1	80,6	15,2
Rozwiedziona	7,4	55,7	36,9
1985 r.			
Mężczyźni			
Kawaler	57,1	26,9	16,0
Wdowiec	10,9	70,6	18,5
Rozwiedziony	19,8	38,3	41,9
Kobiety			
Panna	34,6	48,9	16,5
Wdowa	4,6	80,5	16,4
Rozwiedziona	5,6	50,6	44,1
1995 r.			
Mężczyźni			
Kawaler	36,6	34,2	29,2
Wdowiec	10,0	64,9	25,0
Rozwiedziony	14,4	28,5	57,1
Kobiety			
Panna	23,5	55,3	21,2
Wdowa	4,2	76,9	18,9
Rozwiedziona	7,5	38,8	53,7
2006 r.			
Mężczyźni			
Kawaler	36,3	33,7	30,0
Wdowiec	8,8	60,8	30,4
Rozwiedziony	15,1	23,7	61,2
Kobiety			
Panna	31,9	37,8	30,3
Wdowa	6,2	72,9	20,9
Rozwiedziona	8,3	32,8	58,9

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych z „Roczników Demograficznych” z lat 1976, 1986, 1996 i 2007

zenie małżeństw wśród seniorów podlega tym samym tendencjom w czasie co w przypadku osób młodych. Oczywiście z uwagi na wiek dla zdecydowanej większości seniorów jest to kolejny już związek.

W „jesieni życia” to mężczyźni szukają znacznie częściej „przyjaciela na dobre i złe” niż kobiety. Według antropologów [7], różnice te wynikają z przypisywania kobiecie w kulturze europejskiej roli matki i opie-

kunki. W przypadku starszych kobiet istnieje silniejsza więź z potomstwem, częściej bowiem niż mężczyźni mieszkają one z dorosłymi już dziećmi. W przypadku subpopulacji po 60. roku życia, szanse na powtórne zawarcie małżeństwa są znacznie mniejsze niż w przypadku osób młodych. Wynika to z jednej strony z uwarunkowań obyczajowych, z drugiej zaś — duży wpływ mają uwarunkowania demograficzne, czyli wysoki poziom feminizacji zbiorowości seniorów. Przewaga kobiet wśród seniorów sprawia, że mają one znacznie mniejszą możliwość znalezienia odpowiedniego partnera. Przytoczone dane o liczbie zawieranych małżeństw wśród seniorów wskazują na zdecydowanie odmienne zachowania na „rynku małżeńskim” kobiet i mężczyzn po 60. roku życia. W ostatnich latach wśród nowożeńców pojawia się większa liczba osób rozwiedzionych. Mimo że osoby rozwiedzione stanowiły najmniej liczną grupę wśród seniorów, to jednak charakteryzowała się ona największą dynamiką wzrostu w porównaniu z innymi kategoriami stanu cywilnego. Ów systematyczny wzrost można usiłować wytłumaczyć liczbą osób rozwodzących się, w tym również w starszym wieku. W trakcie ostatnich kilkudziesięciu lat powiększał się udział rozwodników wśród seniorów (informacje dostępne w „Rocznikach Demograficznych” z wybranych lat 1971–2003).

Ponadto poziom homogamii ze względu na wiek nupturientów kobiet po 60. roku jest znacznie wyższy niż wśród mężczyzn w tym wieku. Wynika to z faktu, iż mężczyźni w Polsce wstępują w związki małżeńskie z kobietami młodszymi od siebie przeciętnie o 2–3 lata. W przypadku doboru starszych

nowożeńców ze względu na stan cywilny, z wyjątkiem kawalerów i panien, małżeństwa osób starszych charakteryzują się wysokim stopniem jednorodności. Wydłużanie się przeciętnego trwania życia i wzrost udziału seniorów w społeczeństwie nie pozostanie w przyszłości bez wpływu na udział tej subpopulacji w „rynku małżeńskim”. Być może nieco zwiększać się będzie udział seniorów wśród ogółu nowożeńców lub wystąpi wręcz odwrotna sytuacja, jak to ma miejsce obecnie w Stanach Zjednoczonych. Według badań miesięcznika „Forbes” [8], w 2006 roku 1,8 miliona Amerykanów w wieku 50 i więcej lat żyło w związkach partnerskich, co stanowi wzrost o 50% w stosunku do 2000 roku. Amerykańscy demografowie fakt ten tłumaczą z jednej strony wchodzeniem osób z wyżu demograficznego w wiek przekraczający obecnie pięćdziesiątkę, z drugiej zaś — względami ekonomicznymi, bowiem powtórne małżeństwo często wiąże się z utratą alimentów otrzymywanych od byłego małżonka lub renty po zmarłym współmałżonku. W Polsce mamy do czynienia z przeciwną sytuacją. Przyglądając się rozkładowi wieku osób kohabituujących w Polsce, okazuje się, że w 1995 roku 45% mężczyzn i 25,5% kobiet w tej grupie było w wieku 50 lat i więcej, natomiast w 2002 roku odpowiednio 28% i 22,3% [9]. Jak wskazują badania [1, 10], związek małżeński gwarantuje osobie starszej korzystniejsze położenie w porównaniu z osobami niezamężnymi. Seniorzy będący w związkach małżeńskich żyją dłużej niż równolatki stanu wolnego, charakteryzują się lepszym stanem zdrowia i niższym wskaźnikiem korzystania z opieki instytucjonalnej.

Streszczenie

Wstęp. Nowożeńcy po 60. roku życia nie stanowią dużego udziału w „rynku małżeńskim”. Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie skali zjawiska, jakim są małżeństwa seniorów w Polsce, a także charakterystyka tej grupy nowożeńców ze względu na podstawowe cechy demograficzne.

Materiał i metody. Źródłem danych są publikowane przez GUS coroczne informacje dotyczące zawieranych związków małżeńskich. Na ich podstawie dokonano obliczeń z wykorzystaniem podstawowych miar struktury i natężenia oraz ilorazu szans.

Wyniki. Nowożeńcy po 60. roku życia stanowią około 3% wszystkich małżeństw w Polsce. Generalnie natężenie małżeństw wśród seniorów podlega tym samym tendencjom w czasie, co w przypadku osób młodszych. Dane wskazują na występowanie silnej homogamii wśród starszych nowożeńców ze względu na stan cywilny.

Wnioski. Wydłużanie się przeciętnego trwania życia i wzrost udziału seniorów w społeczeństwie nie pozostanie w przyszłości bez wpływu na udział tej subpopulacji w „rynku małżeńskim”. Być może nieco zwiększać się będzie udział seniorów wśród ogółu nowożeńców. Zależać to będzie zarówno od czynników ekonomicznych, jak i zachodzących zmian społeczno-kulturowych.

Gerontol. Pol. 2010; 18, 3: 148–154

słowa kluczowe: demografia, ludzie starsi, małżeństwo

Piśmiennictwo

1. Szukalski P. Zróżnicowanie poziomu umieralności a stan cywilny. *Wiadomości Statystyczne* 2007; 5: 33–44.
2. RRL (Rządowa Rada Ludnościowa). Sytuacja demograficzna Polski. Raport 2006–2007. Warszawa 2007; 219.
3. Strzelecki Z. Terytorialny i społeczny dobór nowożeńców w Polsce ludowej. *Biuletyn IGS* 1976; 2: 43–80.
4. Welon Z., Szklarska A., Bielicki T. Wybór partnera do małżeństwa ze względu na wykształcenie w Polsce w latach 1946–1985. *Studia Demograficzne* 1999; 2: 12–24.
5. Domański H., Przybysz D. Homogamia małżeńska a hierarchie społeczne. IFIS PAN, Warszawa 2007; 252.
6. Kaluża D. Stopień otwartości rynku małżeńskiego we współczesnej Polsce. W: Ozorkowski E., Horodeński R.Cz. (red.). *Małżeństwo-Etyka-Ekonomia*. Wyd. WSE, Białystok 2007; 97–111.
7. Nowicka E. *Świat człowieka — świat kultury*. Wyd. PWN, Warszawa 2006; 344.
8. www.forbes.com/2007/10/25/cohabitation-retirement-marriage-pf-retire.
9. Szukalski P. Kohabitacja w Polsce. W: Warzywoda-Kruszyńska W., Szukalski P. (red.). *Rodzina w zmieniającym się społeczeństwie polskim*. Wyd. UŁ, Łódź 2004; 49–75.
10. Frątczak E., Sobieszak A. Sytuacja demograficzna osób w starszym wieku. W: *Seniorzy w polskim społeczeństwie*. GUS, Warszawa 1999; 13–26.